

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК 338:31

Б. Я. КУЗНЯК,
доктор економічних наук,
професор кафедри економіки підприємства
Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто історію розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які виникли ще наприкінці XIX – початку XX ст. на Галичині, а в подальшому в Центральній Україні. З'ясовано перешкоди для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні сьогодні, а також запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: обслуговуючі кооперативи, закон, податок, прибуток, посередник, держава, ринок.

B. Ya. KUZNYAK,
Doctor of Econ. Sci.,
Professor, Chair of Business Economy,
Yu. Kondratyuk Poltava National Technical University

THE PROBLEMS OF THE FORMATION OF AGRICULTURAL SERVICING COOPERATIVES IN UKRAINE

The history of the formation of agricultural servicing cooperatives, which arose at the end of the XIX-th century – at the onset of the XX-th century in Halychyna and then in the Central Ukraine, is considered. The obstacles for the development of agricultural servicing cooperatives in Ukraine at present are clarified, and some ways to overcome them are proposed.

Keywords: servicing cooperatives, law, tax, income, intermediary, state, market.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи займаються заготівлею, збутом і переробкою сільськогосподарської продукції, забезпечують сільськогосподарських виробників засобами виробництва, надають виробничі, технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, маркетингові та інші послуги, що передбачені статутом. Розвитку кооперації присвячені праці М. Туган-Барановського, Є. Храпливого, А. Чайнова, О. Нижанківського, В. Марачко, а також сучасних науковців: А. Євдокімова, А. Кулижного, М. Алімана, А. Пантелеймоненка, Л. Молдаван, Л. Баб'як та інших. Проте проблема розвитку сільськогосподарських кооперативів їхніми дослідженнями не вичерпується. Пошук причин, які стримують становлення кооперативів, є актуальним, оскільки питома вага ко-

Кузник Богдан Ярославович (Kuznyak Bogdan Yaroslavovych) – e-mail: bananakris69@gmail.com.

оперованої сільськогосподарської продукції становить усього 1%, тоді як у більшості країн світу – 50–80%.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в Україні виникли ще наприкінці XIX – початку XX ст. Вони допомагали селянам збувати їхню продукцію, зменшувати витрати і збільшувати доходи, захищали їхні інтереси. Ідеї про обслуговуючі кооперативи, започатковані на Галичині, і були висловлені в газеті “Діло” (1882 р.) у статті В. Нагірного “Як собі люди в нужді допомагають”, яка стала першою кооперативною програмою Галицької волості. У ній автор говорив про необхідність поширення серед селян широких народних мас кооперативних ідей з метою піднесення їхньої національної свідомості, “закликав до боротьби з чужинницькою лихвою та чужонаціональними посередниками, які запівдарма викупувають продукти сільської праці та перепродують за добрі гроші за кордоном” [1].

На думку В. Нагірного, чужинницькі лихварі, живучи на українській землі, стають багатими, а український народ є пригнобленим та нужденним. Це саме спостерігається в останні роки і в сучасній Україні. Відмінність полягає лише в тому, що тут багатіють за рахунок селян не лише чужинці, а й свої “нові українці”, які за заниженими цінами скуповують у селян сільськогосподарську продукцію і продають її дорожче своєму ж населенню та за кордоном.

У 1904 р. в селі Заводів, що неподалік Стрия на Львівщині, священик О. Нижанківський заснував першу в країні українську кооперативну молочарню, куди сам постачав молоко. Його приклад наслідували односельці – члени кооперативу. З метою сприяння розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів О. Нижанківський написав і видав брошуру “Як зареєструвати спілки молочарські”, якою скористалося багато селян. У результаті в 1910 р. заснований ним “Маслосоюз” об’єднав майже 100 молочарень. Вони виробляли 300 т масла на рік, яке реалізували не тільки в межах Австро-Угорської імперії, але й в інших країнах Західної Європи [2]. У цілому, на Галичині кооперативний рух до 1939 р. поширювався швидкими темпами і налічував 4500 кооперативів, які з приходом радянської влади, націоналізацією землі та ліквідацією приватних господарств були розпущені як такі, що не відповідали природі нової системи.

В Україні ідеєю кооперації вперше зацікавився відомий полтавський землевласник, представник козацького роду С.В. Кочубей. У 1893 р. він разом зі своїми однодумцями розробив проект статуту Полтавського сільськогосподарського товариства. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів активізувався на початку XX ст., в результаті чого з 1905 по 1915 р. їх кількість зросла з 73 до 1020 [2, с. 44].

У березні 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив закон “Про кооперацію”. Проте розвиток кооперативних формувань відновився тільки у 1921 р., коли країна перейшла до нової економічної політики (НЕПу), спрямованої на запровадження ринкових відносин. Відбулося відродження різних видів кооперативів, які існували до революції, серед них провідне місце зайняли обслуговуючі кооперативи, що значно прискорило вихід країни з економічної кризи. Найбільшого свого розвитку вони досягли напередодні масової колективізації. Так, у 1928 р. в Україні кількість спеціалізованих сільськогосподарських товариств становила 19158, де працювало понад 1 млн. осіб [3, с. 230]. Серед них провідне місце займали молочні, скотарські, молочно-скотарські, садово-городні, виноградарські, буряків-

ничі, хмелярські, тютюнові, картопляні, насінневі та інші кооперативи, які спеціалізувалися на обслуговуванні тієї чи іншої галузі. Крім спеціалізованих сільськогосподарських існували також універсальні товариства, які обслуговували всі галузі селянського господарства і займалися переважно постачанням товарів та збутом сільськогосподарської продукції. Проте, коли НЕП виконала своє завдання – вивела обсяг виробництва продукції на довоєнний (1914 р.) рівень і почала відхід від ринкової економіки – радянська влада переклала функції сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів щодо заготівель і збуту продукції на державні заготівельні організації та споживчі товариства, а кредитування – на державні банки. Через це на початку 30-х років ХХ ст. кредитні, спеціалізовані та універсальні сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи припинили свою діяльність.

З переходом України до ринкової економіки у 90-х роках ХХ ст. було створено сприятливі умови для відродження сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Прийнятий у 1997 р. Закон України № 469 * передбачав формування в аграрному секторі двох видів сільськогосподарських кооперативів – виробничих і обслуговуючих. Завданням перших було забезпечити своїх членів робочими місцями і виробництвом сільськогосподарської продукції з метою отримання доходу. Законодавство прирівняло їх до комерційних підприємств з відповідним оподаткуванням. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОКи) визнані такими, що обслуговують виробників сільськогосподарської продукції – своїх членів – і не ставлять за мету отримання прибутку, а допомагають їм знизити витрати на виробництво та на вигідних умовах реалізувати продукцію. Їх особлива місія – допомагати подолати бідність дрібним товаровиробникам, від діяльності яких на той час залежали продовольча безпека та стабільність країни, адже селяни на початку 2000-х років виробляли більше половини валової сільськогосподарської продукції, частину якої були змушені збувати за мінімальними цінами, які нерідко не покривали собівартість продукції. Об'єднання в кооперативи створювало можливість господарствам населення формувати великі партії високоякісної продукції і реалізовувати її без посередників за більш високими цінами як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Крім того, закон передбачав можливість налагодити первинну переробку сировини, створити належні умови для її зберігання та оптового збуту готового продовольства і, таким чином, збільшити не тільки додану вартість виробників, але й зайнятість населення, яке витіснялось агрохолдингами.

Інституціональне середовище для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів доповнили Указ Президента України № 1348 ** та Наказ Міністерства аграрної політики України № 168 ***, якими було затверджено Програму становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій. Однак зазначені акти, не підкріплені фінансовою підтримкою, не привели до кількісного зростання обслуговуючих кооперативів.

* Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р. № 469 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.

** Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах : Указ Президента України від 19.12.2000 р. № 1348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1348/2000>.

*** Про розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів : Наказ Міністерства аграрної політики України від 31.08.2000 р. № 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS356.html.

Переломний момент у розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів настав після прийняття Постанови Кабінету Міністрів України № 557 *. Згідно з програмою, затвердженою цією постановою, передбачалося створити 10,5 тис. обслуговуючих кооперативів, виділивши на їх підтримку 7,2 млрд. грн., у тому числі 6,5 млрд. грн. – з державного бюджету і решту – з інших джерел. На 2009 р. держава виділила 90 млн. грн. на підтримку п'яти видів кооперативів (молочарських, м'ясопереробних, плодово-овочевих, багатофункціональних, з обробітку землі та зернових – у південних областях [4]). Виділені кошти направлялися на відшкодування 90% вартості придбаних технічних ресурсів. У результаті кількість обслуговуючих кооперативів до кінця року зросла з 400 до 655.

Слід зазначити, що освоєння виділених коштів проходило досить суперечливо. Оскільки уряд “підігнав” програму під виборчу кампанію, було утворено чимало фіктивних кооперативів. Водночас у ряді регіонів місцеві адміністрації, які виступали за відставку уряду Ю. Тимошенко, ігнорували процес створення кооперативів, посилаючись на те, що це не входить в їх обов'язки. Наступний уряд (М. Азарова) не підтримав Державну цільову економічну програму підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року, прийнявши Постанову № 704 **. У результаті її було включено до списку відтермінованих програм.

Незважаючи на таке ставлення держави, створені СОКи демонструють значні переваги і вигоди як для селян, так і для суспільства в цілому. Так, СБК “Ратай” у Заліщицькому районі Тернопільської області працює вже 21 рік. До його складу входять 246 членів, у тому числі 6 фермерських господарств, 4 підприємства, 126 селянських господарств, а також селяни-одноосібники, які мають по 2–3 га землі. Кооператив пропонує різного роду послуги з організації виробництва сільськогосподарської продукції, її зберігання, переробки та реалізації – всього 15 видів – на вигідніших умовах, оскільки послуги надаються на неприбуткових засадах. Наприклад, якщо приватний механізатор за послуги, пов'язані з вирощуванням і збиранням зернових культур, бере плату з селянина 5 тис. грн. за 1 га, то в кооперативі ця послуга коштує 3 тис. грн. [5]. Інші види послуг для членів кооперативу також обходяться значно дешевше порівняно з комерційними структурами.

З метою розвитку обслуговуючих кооперативів в Україні необхідно, насамперед, удосконалити законодавство про неприбутковість кооперативу. Як зазначалося, кооперативи створюються виробниками не заради отримання прибутку, а щоб убезпечити себе від залежності і диктату промислових фірм, торгових монополій, різних посередників, мета яких – збагачуватися за рахунок селян, скуповуючи в них за заниженими цінами сільськогосподарську продукцію і реалізуючи її за високими цінами.

Відповідно до Закону України № 469 ***, обслуговуючі кооперативи вважаються неприбутковими підприємствами, що потребує імплементації принципу

* Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 557 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/557-2009-%D0%BF>.

** Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 р. № 704 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/704-2011-%D0%BF>.

*** Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 р. № 469 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.

неприбутковості в інші законодавчо-нормативні акти. Норма неприбутковості почне діяти тоді, коли будуть внесені відповідні зміни до Податкового кодексу України, Господарського кодексу України і Цивільного кодексу України, Закону України № 3332-VI*, в яких необхідно погодити ряд питань, пов'язаних з неприбутковою діяльністю СОКів. Оскільки це законодавцями не зроблено, члени кооперативу нерідко підпадають під подвійне оподаткування, що не сприяє розвитку кооперації. Така сама ситуація і з ПДВ. СОК, який приймає продукцію від селян, не вважається посередником між виробником і споживачем продукції, тому й ПДВ на етапі переходу продукції від виробника до кооперативу не повинен нараховуватися, що відповідними органами ігнорується.

Важливо також запровадити поширену в усіх країнах практику участі держави у фінансуванні придбання кооперативами складських приміщень, плодоовочесховищ, техніки, обладнання та інших засобів виробництва. Так, у Польщі кооперативам зі збуту фруктів компенсується половина вартості складських приміщень з регульованим температурним режимом. У Литві держава надає кооперативам 25% коштів, необхідних для закупівлі техніки, оплачує також складування продукції, надає консультації [6]. У Франції держава компенсує кооперативам з обробітку угідь до 25% вартості окремих видів техніки тощо. В Україні таку роботу можна було б здійснювати через "Укragenrolіzing". Держава може взяти участь у розбудові мережі кооперативних елеваторів, кооперативних оптових ринків та ін. У світі, особливо в європейських країнах, державна підтримка кооперативів проявляється також у тому, що впродовж перших 3–5 років їх діяльності оплата праці спеціалістів здійснюється за рахунок бюджетних коштів.

Однією з необхідних умов успішної роботи обслуговуючих кооперативів є забезпечення їх висококваліфікованими кадрами, зокрема менеджерами. Тому в зарубіжних країнах держава витрачає значні кошти на їх підготовку. В Україні цього не спостерігається. Таку прогалину намагаються частково заповнити американські, канадські, європейські проекти технічної допомоги. Завдяки їхній матеріальній підтримці та методичній допомозі в десятках сіл України створено обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, навчальні центри, де проводяться семінари.

Для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів необхідні професіонали, яких бракує на селі, тому їх потрібно готувати. На жаль, вищі та середні навчальні заклади України не випускають кооператорів, не дають студентам навіть того мінімуму кооперативних знань, завдяки якому спеціалісти усвідомлюють значущість кооперативів у структурі ринкової економіки.

Кооперативний рух постійно підтримується міжнародними організаціями. Так, ООН кожні 2–3 роки ухвалює документи щодо розвитку кооперації, а 2012 р. вона проголосила всесвітнім роком кооперації. У своїх зверненнях до всіх держав світу ООН закликає всебічно сприяти розвитку кооперативної форми господарювання як ефективного засобу боротьби з бідністю.

Одним з документів ООН є резолюція № 56/114 "Кооперативи у процесі соціального розвитку", де кооперативи розглядаються не тільки як ефективна форма боротьби з бідністю, але й як фактор збільшення зайнятості населення і зростання економіки, стимулятор до об'єднання найуразливіших груп людей, спосіб нала-

* Про внесення змін до Закону України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" : Закон України від 12.05.2011 р. № 3332-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3332-17>.

годження через кооперативи партнерства між урядом і фермерськими господарствами. Разом з тим кооперативи заохочують до навчання та обміну передовим досвідом на регіональному і національному рівнях, що має особливо важливе значення для територіально розосередженого селянства.

Більшість урядів позитивно реагують на ці звернення, чого не скажеш про український. Наша державна влада поки що не сприймає значущість обслуговуючої кооперації, не розуміє, що вона може надавати ефективну допомогу сільськогосподарським товаровиробникам у виробництві й реалізації сільськогосподарської продукції та сприяти поліпшенню їхнього добробуту саме через кооперативи.

Значно стримує розвиток обслуговуючих кооперативів і відсутність знань про кооперацію не тільки у сільського населення, але й у більшості голів сільських рад, депутатів, службовців усіх рівнів органів управління сільським господарством.

Відсутність у нас розвинутого державного дорадництва, яке існує в зарубіжних країнах, гальмує становлення обслуговуючих кооперативів. Наприклад, у Польщі, Німеччині, Данії та інших країнах дорадники-консультанти допомагають кооперативам і фермерам у складанні статутів об'єднань, бізнес-планів, угод з переробниками, заготівельниками, радять, куди і за якою ціною краще збути продукцію тощо. В Україні кооперативи залишені сам на сам.

Висновки

В Україні до цього часу не сформовано належних умов економічного, юридичного, психологічного та соціального характеру, тобто ні держава не підготувала належних економічних і юридичних засад, ні більшість селян психологічно і соціально не готові до кооперативних форм господарювання.

Отже, основними напрямками створення сприятливих умов для розвитку сільськогосподарських кооперативів, на нашу думку, є:

- завершення законодавчо-нормативного забезпечення створення і функціонування обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів;
- проведення послідовної політики щодо підтримки формування матеріально-технічної бази кооперативів;
- організація системи поінформованості сільського населення та зміцнення інформаційної бази;
- підготовка в навчальних закладах лідерів кооперативного руху – професіоналів-менеджерів для роботи в кооперативних структурах;
- організація дорадницькими службами навчання членів потенціальних груп, які можуть створити обслуговуючі кооперативи.

Список використаної літератури

1. *Баб'як Л.* Василь Нагірний – фундатор кооперації Галичини // Вісті. Газета в газеті. – 2013. – 10 січня.
2. *Михлик З.* Чахне дерево кооперації // Голос України. – 2012. – 21 грудня.
3. *Пантелеймоненко А.О.* Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика : моногр. / Укоопспілка, Полтавський університет споживчої кооперації України. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 347.
4. *Кваша С.М.* Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К. : 2010. – 12 жовтня.

5. Морозова Л. Кооперація перевірена досвідом // The Ukrainian Farmer. — 2014. — Травень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.agrotimes.net/journals/article/kooperaciya—pervirena-chasom>.

6. Фурман В. Кооператив у кінці тунелю: село врятує прадавня традиція працювати гуртом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.silskivisti.kiev.ua>.

References

1. Bab'yak L. *Vasyl' Nagirnyi — fundator kooperatsii Galychyny* [Vasyl' Nahirnyi is a founder of Halychyna's cooperation]. *Visti. Gazeta v Gazeti — News. Newspaper in Newspaper*, Jan. 10, 2013 [in Ukrainian].

2. Mykhlyk Z. *Chakhne derevo kooperatsii* [Cooperation's tree withers]. *Golos Ukrainy — Ukraine's Voice*, Dec. 21, 2012 [in Ukrainian].

3. Panteleimonenko A.O. *Agrarna Kooperatsiya v Ukraini: Teoriya i Praktyka* [Agrarian Cooperation in Ukraine: Theory and Practice]. Poltava, Ukoopspilka, PUCCU, 2008 [in Ukrainian].

4. Kvasha S.M. *Spozhyvcha kooperatsiya Ukrainy: istorychnyi dosvid, suchasnyi rozvytok, strategichni orientyry, v: Mater. Vseukr. Nauk.-Prakt. Konf.* [Ukraine's consumer cooperation: historical experience, modern development, strategic reference points, in: Proceed. of All-Ukrainian Sci.-Pract. Conference, Oct. 12, 2010]. Kyiv, 2010 [in Ukrainian].

5. Morozova L. *Kooperatsiya pervirena dosvidom* [Cooperation is verified by experience]. *The Ukrainian Farmer*, May 2014, available at: <http://www.agrotimes.net/journals/article/kooperaciya—pervirena-chasom> [in Ukrainian].

6. Furman V. *Kooperatyv u kintsi tunelyu: selo vryatue prдавnya tradytsiya pratsyuvaty gurtom* [Cooperative at the tunnel end: the village will be saved by the ancient tradition to work together], available at: <http://www.silskivisti.kiev.ua> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18 листопада 2014 р.
